

Het is de triomf van de terrorist om als gelijke erkend te worden

Openingsessay Nico Koning

Zowel in het terrorisme als in de terrorismebestrijding zijn processen van nabootsing te zien. Hetzelfde geldt voor vluchtelingenstromen aan de ene kant en opvang van vluchtelingen aan de andere kant. De onlangs overleden René Girard noemde het mechanisme erachter mimetische begeerte. Nico Koning verbindt de theorie van Girard met de actualiteit.

In wat voor wereld leven we opeens? Eind 2015 wordt door regeringsleiders geroepen dat we in oorlog zijn. Nog kort voor die oorlogsverklaringen gaven Europese bewindslieden andere alarmsignalen af: ons asielsysteem wordt onhoudbaar. En het Europese project gaat misschien stranden.

De kranten en journaals gaan grotendeels over de gebeurtenissen die ten grondslag liggen aan deze noodsignalen: eerst de vluchtelingenstroom en het geschuif met vluchtelingen en vervolgens de terreurdaden. Tussen alle onheilstijdingen is het bericht over het overlijden van een man van bijna 92 jaar niet zo belangrijk. Toch probeer ik dat bericht in die tijdingen hier met elkaar te verbinden omdat de nalatenschap van deze man wellicht een interessante invalshoek biedt voor het overdenken van deze crisis, die misschien ook helpt het hoofd koel te houden. Het gaat om de Franse denker René Girard, van wie de belangrijkste werken in het Nederlands zijn vertaald na zijn eredoctoraat aan de VU in 1985.

Controversieel

Zijn denken is controversieel. Na zijn overlijden¹ las ik een aantal reacties van Nederlanders die hem eerden door aan te geven zijn werk als een eyeopener te hebben ervaren. Om een kleine bloemlezing te geven: dit was 'waarnaar ik op zoek was', 'hij heeft mij geraakt', 'ik vond een sleutel', 'er werd een nieuwe denkwereld geopenbaard'.

Er is ook een andere kant. Er zijn tijdens zijn leven veel afwijzende reacties geweest op zijn werk en er waren ergernissen. Die hebben vooral te maken met de basisprincipes van zijn denken, in het bijzonder de concepten 'zondebokmechanisme' en 'mimetische begeerte'. Dan gaat het niet zo zeer om de concepten als zodanig, maar om de brede toepassing ervan en de overdreven betekenis die eraan zou worden toegekend. Andere kritiekpunten zijn Girards cultuurpessi-

misme en kritische houding tegenover de moderniteit. Ook zijn polemische stijl wekt weerstand. Misschien is nog wel de grootste bron van weerzin zijn bekering tot een conservatief soort katholicisme, vooral omdat hij geen boodschap heeft aan de gebruikelijke scheiding van geloof en wetenschap. Geloof en wetenschap laat hij soms onbekommerd door elkaar laat lopen, vooral in zijn latere werk.

Al deze factoren dragen ertoe bij dat zijn inzichten misschien vaak te snel terzijde worden geschoven. Zelf ben ik ooit door Ivan Illich – een andere denker wiens ideeën niet goed passen in gangbare schema's – op het spoor gezet van Girards oeuvre en dat bleek alleszins de moeite waard. Ik zet wel een aantal uitspraken en bepaalde aspecten van zijn werk tussen haakjes, maar dan blijft er genoeg over om over door te denken.

Dat laatste heb ik samen met Hans Achterhuis gedaan in *De kunst van het vreedzaam vechten*². Dat betekent niet dat het door ons gehanteerde 'filter' alle aanstootgevende kanten van Girards werk wegneemt. In een sympathieke recensie van ons boek werd bijvoorbeeld gesteld: 'Eigenlijk is de onbetwiste voorliefde van beide auteurs voor de hypothesen van René Girard het enige waar ik af en toe over struikelde.'³ Er waren meer reacties van gelijke strekking.

Crisissfeer

Girard heeft veel geschreven over crisissituaties. Een crisissfeer kan onvoorspelbare gevolgen hebben, maar heeft ook zijn eigen wetmatigheden. Juist in crisissituaties worden snel en gemakkelijk zondebokken gemaakt. Dat is een van zijn kerninzichten: in een dergelijke sfeer vervaagt de sensitiviteit voor onschuld.

Om dit mechanisme goed te begrijpen moeten we zicht krijgen op een door Girard beschreven andere, onderliggende

wetmatigheid in menselijk sociaal gedrag, namelijk de mimese. Mimese is het onwillekeurig en onbewust overnemen van andermans gedrag. Wij stemmen ons gedrag voortdurend af op dat van anderen en dat geldt ook voor onze waarden, wensen en verlangens. Mimese kan daardoor ook een bron van rivaliteit en uiteindelijk van geweld worden.

Girard begaf zich op meerdere vakgebieden. Ieder die probeert uit zijn indrukwekkende oeuvre de basisinzichten te destilleren, komt altijd uit op die twee grondbegrippen: 'mimetische begeerte' en 'zondebokmechanisme'. Daarnaast lijkt me zijn concept 'openbaring' van cruciaal belang, althans de bijzondere betekenis die hij aan dit oude begrip geeft.

Ik zal mij hier concentreren op mimetische begeerte, het meest aanstootgevende van zijn concepten. Het fenomeen waarnaar het verwijst, wordt vaak over het hoofd gezien, zeker op het maatschappelijk macroniveau. De werking van het zondebokmechanisme wordt daarentegen veel vaker herkend, ook in verband met zowel de vluchtelingen crisis als met terrorismebestrijding. Dat komt misschien omdat we in de loop der tijden veel ontvankelijker zijn geworden voor de stem van slachtoffers en minderheden. Girard stelt dat de joods-christelijke traditie, waarin slachtoffers structureel een stem hebben gekregen, een belangrijke rol heeft gespeeld in de groei van die sensitiviteit.

Voor ik zal proberen recente gebeurtenissen te interpreteren vanuit de mimetische theorie en daar ook een hypothese aan te verbinden over 'verbreding' van mimetische krachten in de eenentwintigste eeuw, lijkt het goed het basisconcept nog eens kort toe te lichten en ook even stil te staan bij de mensopvatting die eruit spreekt.

Mensbeeld

Wij zijn wezens met bijzondere vermogens en talenten. Ik noem twee kwaliteiten die cruciaal zijn. Mensen hebben een relatief groot empathisch vermogen. Ze zijn daardoor goed in staat om hun gedragingen op elkaar af te stemmen. Dat geeft een voorsprong in de strijd om het bestaan. Daarmee hangt een tweede voordeel samen: mensen hebben cultuur. Ze heb-

ben middelen ontwikkeld als taal en gedragscodes, die het mogelijk maken zich te verbinden tot grotere collectiviteiten. Ze ontwikkelen daarin gemeenschapszin.

Juist deze twee kwaliteiten hebben echter een keerzijde, zoals Girard laat zien. De keerzijde van de empathie is de mimetische rivaliteit; de keerzijde van de gemeenschapszin is het zondebokmechanisme. Girard kritiseert een al te positief mensbeeld.

Mensen zijn misschien de meest sociaal voelende wezens op aarde, maar ze zijn – juist daardoor – ook de meest gewelddadige soort. In ons vermogen tot liefhebben schuilt sinds de oertijd ons vermogen tot haten. In bepaalde opzichten kan Girards antropologie worden opgevat als een seculiere variant van de oude erfzondeleer van Augustinus.

Mimetische begeerte

Aristoteles zei al dat mensen de meest mimetische dieren zijn. Dat is een inzicht dat voor velen nog wel acceptabel klinkt. Wij vertonen gedragspatronen die meer aangeleerd zijn dan instinctief. Moeilijker is het om de gedachte te accepteren dat ook onze verlangens aangeleerd zijn. Wij hebben van nature maar heel weinig verlangens: alleen een beperkt aantal fysiek bepaalde behoeften. Maar door de omgang met anderen vanaf onze vroegste jeugd zijn we waarde gaan hechten aan steeds meer mooie en fijne dingen. We zijn niet origineel of uniek, we hebben onze wensen opgedaan bij anderen die iets overeenkomstigs wenselijk vonden. Girard heeft dit idee in zijn eerste grote studie belicht aan de hand van een aantal grote romans uit de wereldliteratuur.⁴ Uniek persoonlijke verlangens ziet hij als een romantische illusie. De verlangens borrelen als het ware op door het zien van voorbeelden.

Dat komt voort uit empathie. We kunnen ons met iemand identificeren, ons inleven in een ander. Maar als we voelen wat een ander voelt, gaan we ook verlangen wat een ander verlangt.

Daar is op zich niets mis mee, maar dat gekopieerde verlangen kan op twee manieren een probleem worden. Het eerste probleem doet zich voor als het model van ons verlangen

onbereikbaar is en daardoor een onvervulbaar verlangen aanwakkert. Girard noemt dit soort mimese 'extern bemiddeld'. Het kan leiden tot een totale fascinatie door de ander, een idolatrie met verlies van realiteitsbesef. Girard gebruikt Don Quichot en Madame Bovary als literaire voorbeelden van een dergelijke verdwazing.

Het tweede probleem doet zich voor als het gekopieerde model juist dichtbij en bereikbaar is. De mimese is dan 'intern bemiddeld'. Gedeelde verlangens kunnen samenbindend werken, bijvoorbeeld bij een gemeenschappelijke fascinatie voor bepaalde muziek, maar dat wordt anders als dit 'interne' verlangen uitgaat naar een ondeelbaar goed, als bijvoorbeeld een bepaald voorwerp, een positie of een geliefde van een ander wordt begeerd. Dan kunnen we die ander, met wie we ons aanvankelijk in positieve zin identificeerden, vervolgens op onze weg vinden als rivaal. Een dergelijke rivaliteit kan escaleren, omdat de begeerte wederzijds wordt aangewakkerd door die van de ander. Dat kan zelfs tot geweld leiden.

Dit is in een notendop waar het om gaat bij het concept mimetische begeerte. Ik verwijs voor een uitvoeriger behandeling naar *De kunst van het vreedzaam vechten*.

Mimeseverbreiding

Girard heeft bij het ontwikkelen van zijn theorie niet kunnen vermoeden dat we aan het begin van de eenentwintigste eeuw in een proces terecht zouden komen dat kan worden geïnterpreteerd als een mimeseverbreiding. Deze wordt veroorzaakt door de snelle opmars van de sociale media. Daarin vermengvuldigen zich het aantal beschikbare mimetische modellen voor ieder die op die media actief is. Dat is althans de hypothese die ik hier wil opwerpen.

Girard laat in zijn werk geloof en wetenschap soms onbekommerd door elkaar lopen

Het mimetisch effect wordt nog versterkt door de beelden die meegeleverd worden. Veel mensen en dingen vragen tegelijk aandacht en je kunt spreken van een veelvoudige aantrekkingskracht uit veel richtingen. Vooral jongeren spiegelen zich vaak aan veel personen tegelijk.

Het ligt dan theoretisch in de lijn der verwachting dat daardoor zowel nieuwe vormen van idolatrie als nieuwe rivaliteiten ontstaan met escalerende conflicten. Door de aard van het medium wordt een fysieke afstand bewaard tot de mimetische modellen en dat werkt wel weer als een rem op geweld. Maar agressieve impulsen vinden hun kanalen. Digitale agressie kan angstwekkende vormen aannemen en zich uiteindelijk vertalen in fysieke agressie. We zien ook – als we het fenomeen relateren aan het concept zondebokmechanisme – dat in snel tempo geavanceerde vormen van pestgedrag ontwikkeld worden.

Een voorbeeld van een anderszins uit de hand gelopen 'brede mimese' is de digitale uitnodiging voor een feestje in Haren in 2012, dat uitliep op een massafeestje. Een feestje is in principe geen ondeelbaar goed, maar door de massaliteit van het verlangen ontstaat een schaarsteprobleem.

Een daaraan verwant fenomeen is de snelle organiseerbaarheid van demonstraties, zoals we dat vooral kennen uit de Arabische Lente. Opstanden en revoluties zijn sowieso processen met een mimetisch aspect, maar de dynamiek ervan is fundamenteel veranderd door de sociale media.

Mimese en heldenmoed

Ook de snelle verbreiding van de IS-ideologie gaat deels terug op mimeseverbreiding. De identificatie met de helden van de jihad verloopt bij Europese aanhangers grotendeels via de sociale media.

We hebben het dan over een mimetische begeerte van het 'externe' type. 'Extern bemiddelde' mimese is problematisch als het bewonderde voorbeeld een gewelddadig persoon is.

De jihadistische mimese is in zeker opzicht vergelijkbaar met de vroegere identificatie door Europese jongeren met revolutionaire helden, bijvoorbeeld de bewondering voor Duitse RAF-terroristen in de jaren zeventig, de zogeheten 'klammheimliche Freude' over door de RAF gepleegde moorden. Even afgezien van de ideologische verschillen tussen RAF en IS en ook het verschil in ernst van de ermee verbonden misdrijven, zijn er een aantal formele verschillen die voort lijken te vloeien uit de eenentwintigste-eeuwse mimeseverbreiding.

Ten eerste kunnen de helden door het gebruik van de sociale media veel dichterbij komen en jongeren bijna rechtstreeks aanspreken en ten tweede zijn er – eveneens door het gebruik van die media – in plaats van een klein aantal grote helden nu vele kleine helden, die allemaal indruk maken met hun geëtaleerde toewijding.

Over de jihadist Abaaoud, tot voor kort een kleine crimineel, maar nu het brein achter de novemberaanval in Parijs, wordt gezegd dat hij flamboyant en mediageniek was.⁵ Hij pochte in de sociale media over zijn ontsnappingen en ongehinderde reizen, waarbij hij de autoriteiten steeds te slim af was. Ongetwijfeld heeft hij bewondering geoogst. Het is voorstelbaar dat jongeren zo iets intrigeert. Lastiger voorstelbaar is dat jongeren ook wel eens lijken van ongelovigen achter hun auto willen meeslepen, zoals Abaaoud deed. Nog lastiger is het om ons in te leven in het verlangen hem te volgen in een vroege dood. Maar zo'n reis naar het paradijs is wel degelijk gebaseerd op empathie, op identificatie met 'martelaars'. Door de besmettelijkheid van heldendom, kunnen bizarre illusies verbreid worden. Abaaouds illusie van onkwetsbaarheid door slimheid was complementair met zijn illusie van voortgezet heldendom in het paradijs.

Wereldvreemd heldendom boezemt buitenstaanders angst in, maar is ook een zwakte. Het is belangrijk om te blijven zien dat hier sprake is van verdwazing in de zin van verlies van realiteitsbesef. Er wordt soms gevreesd voor een masterplan van IS-strijders, een uitgekookte strategie om de hele wereld te onderwerpen. Dat lijkt echter een enorme overschatting van hun potentieel. De doelen die zij zich stellen zijn irreëel en de middelen ontoereikend. De doelen van

bijvoorbeeld het Derde Rijk of van het stalinisme waren aanzienlijke realistisch.

De IS-strijd is – hoe bedreigend ook – uiteindelijk een vorm donquichotterie, een windmolengevecht tegen ongeveer alles wat het aardse leven aangenaam kan maken. Het is ondenkbaar dat IS-strijders erin zullen slagen de bevolking van grote stedelijke centra duurzaam aan zich te binden met een dergelijk programma, zeker niet via massale executies. Gewone moslims willen leven en zullen dat regime afschudden. Hun strategie is letterlijk en figuurlijk een doodlopende weg, ook zonder westerse interventie. IS-helden koersen, deels onbedoeld, op zelfvernietiging. Ze zijn op weg naar de eindtijd.

Mimese en ressentiment

Voor IS-recruten zijn er diverse begeerlijke zaken, van bewondering door geestverwanten en goedkeuring van Allah tot ongrijpbaarheid en martelaarschap. Die begeerte verbindt hen.

Er is echter ook een tweede soort mimetische begeerte werkzaam, namelijk van het 'interne' type. Bij dit type wordt door een mimetisch model een verlangen gewekt waarbij de voldoening van de een ten koste gaat van die van de ander. Er is steeds een verliezer die het nakijken heeft. Soms pakken de krachtsverhoudingen tussen concurrenten permanent uit in het voordeel van dezelfde partij. Dat kan ertoe leiden dat een verliezer zich afwendt en zich oriënteert op andere modellen, maar er kan ook een brandend verlangen blijven smeulen dat steeds weer opvlamt bij de confrontatie met het oorspronkelijke model. Dan ontstaat een ondergrondse stemming van wrok en ressentiment.

Ressentiment wordt vaak genoemd als een voedingsbodem voor radicalisering. Een aaneenschakeling van verlieservaringen op de moderne, maatschappelijke speelvelden kan iemand ertoe brengen die velden te verlaten, waarna de verdrongen ambities een bron worden van haat. Dat effect wordt sterker als de nieuwe identificatiemodellen zelf ook door ressentiment zijn gevormd. Dan is een verlangen naar wraak een bron van wraakzucht voor een ander. Een verliezer (wat overigens niet hetzelfde is als een laag geklasseerde) zal van zijn nieuwe model geloven dat die niets geeft om maatschappelijk succes, maar hogere aspiraties heeft. Vervolgens zal hij dat ook met betrekking tot zichzelf geloven.

Er bestaan natuurlijk ook allerlei vormen van echte afwending van maatschappelijke speelvelden in bijvoorbeeld naar binnen gekeerde orthodox-religieuze subculturen. Waar echter wraakzucht heerst, is er geen echte afwending, maar blijft men zich spiegelen aan de vermaledijde tegenstander.

Dubbels

Mimetische rivaliteit is een gevecht tussen gelijken. Omdat de strijd ontspringt uit een wederkerig gedeeld verlangen, bestaat de neiging tussen strijdende partijen om zich met de tegenstander te identificeren. Ze gaan als kemphanen in toeneemende op elkaar lijken en onbewust elkaars vechtedrag overnemen. Er ontstaan 'dubbels', zoals Girard dat noemt. Tegenstanders ervaren elkaar als totaal verschillend, maar wie op afstand staat, ziet de gelijkenissen. Als we bijvoorbeeld met historische afstand kijken naar het hoge standbeeld op Trafalgar Square, zien we misschien Napoleon staan, maar in wer-

kelijkheid is dat juist het beeld van diens rivaal Nelson.

Bij een ongelijke strijd is dat effect van 'dubbeling' afwezig. In een subcultuur van verliezers wordt gevoeld dat men geen partij is tegenover de succesvolle ander. Die verliezers kunnen dan echter proberen het strijdtoneel te transformeren. Als ze een asymmetrische strijd in de maatschappelijke arena kunnen vervangen door een gewelddadige confrontatie, wordt die ander gedwongen de verliezer alsnog serieus te nemen. Het is de triomf van een terrorist om als gelijke erkend te worden.

Uniek persoonlijke verlangens ziet Girard als een romantische illusie

De gedwongen erkenning van terroristen als serieuze tegenstanders blijft niet zonder gevolgen voor het gedrag van de terrorismebestrijders. Hoewel het in essentie niet gaat om een strijd tussen gelijkwaardige machten, gaan machthebbers toch onwillekeurig een gelijkwaardig vijandbeeld projecteren op de veel kleinere tegenstander. Ze zoeken in het gevecht als het ware hun dubbel.

Zo wordt op pathetische wijze een oorlog verklaard aan een niet bestaand land. Er moet met gelijke munt terugbetaald worden. De tegenstander valt onze hoofdstad aan, dus wij gaan de hoofdstad van IS bombarderen. Het bombarderen van een Syrische stad als reactie op de wrede acties van enkele ontspoorde Belgische en Franse jongeren, is irrationeel, maar werd in een wereldwijde golf van mimetische woede breed gesteund.

De woordkeus is onthullend: 'We zullen een genadeloze strijd voeren.' Dit lijkt op het taalgebruik van de tegenstander.

Populisme

Bij het spierballenvertoon speelt nog een ander soort mimese mee, die in de westerse landen sinds het begin van deze eeuw snel aan betekenis heeft gewonnen: het kopiëren van populistische retoriek.

De politieke concurrentie tussen democratische partijen voltrok zich in het verleden grotendeels via profilering. Geprobeerd werd via het aanbieden van leuke dingen voor linkse dan wel rechtse mensen mimetische verlangens van kiezers aan te wakkeren voor een politiek programma. En zo hoort het. Nu zien we juist processen van deprofilering: wij zijn evenzeer bezig met jullie zorgen als de populist, wordt ons gesuggereerd.

Zijn sommige politici van gevestigde partijen jaloers op populist, die gemakkelijk scoren met onrealistische voorstellen? Ze moeten veel moeite doen om rationele beleidskeuzen uit te leggen. In hun verlangen een graantje mee te pikken uit de bak van makkelijk te winnen stemmen, gaan ze meer en meer op populist lijken.

Democratieën kunnen behoorlijk ontsporen als politici elkaar mimetisch overbieden met irrationele voorstellen. Dat zien we niet alleen gebeuren bij allerlei plannen om IS of het

terrorisme te 'vernietigen', maar ook met veel ideeën die erop gericht zijn het vluchtelingenvraagstuk 'op te lossen'. Niet alleen zijn beide doelstellingen onbereikbaar, maar er worden heel wat onrealistische middelen aanbevolen: Nederlandse grenzen sluiten (met prikkeldraad?), veilige havens creëren (als in Srebrenica?), militair optreden bij de bron (Assad en IS allebei uitschakelen?), de Griekse grens sluiten (met grenswachten op duizenden eilanden?), en zo meer.

Schuiven met vluchtelingen

Regeringen van Europese landen zijn beducht voor mimetische effecten van vluchtelingenopvang: sommige Europese burgers willen, net als de vluchtelingen, ook geholpen worden aan huizen en banen.

De zorgen om een mogelijk falen van Europa in de vluchtelingencrisis draaien echter om nog een ander proces dat evenzeer een mimetische karakter heeft. Zoals landen kunnen rivaliseren om iets van positieve waarde binnen te halen, kunnen ze ook rivaliseren om iets van negatieve waarde buiten te houden. Er is een wedloop gaande om als immigratieland zo onaantrekkelijk mogelijk te zijn, teneinde de mensenstroom af te leiden naar de burens. Dit beleid wordt gerechtvaardigd met de stelling dat daarmee een 'aanzuigende werking' wordt tegengegaan vanuit de bronlanden, maar die onaantrekkelijkheid is nauwelijks bepalend voor de beslissing om al of niet te vluchten, maar des te meer voor de keuze van het land van bestemming.

Merkel heeft de uitzichtloosheid van dit soort maatregelen treffend onder woorden gebracht: "Ik wil niet meedoen aan een wedstrijd 'wie is het onvriendelijkst tegen vluchtelingen' zodat ze niet komen".⁶

Zij kon niet voorkomen dat vervolgens regeringen van diverse Europese landen kritiek leverden op maatregelen van burens om die vervolgens met kleine wijzigingen te kopiëren.

Het is precies deze vorm van mime, meestal uitgelegd als een tekort aan solidariteit, waarmee het hele Europese project op het spel is komen te staan. Tegen rivaliteit op basis van een 'negatieve mimetische begeerte' lijkt weinig kruid gewassen, daar moeten creatieve oplossingen voor bedacht worden. In *De kunst van het vreedzaam vechten* worden instituties en strategieën beschreven waarmee destructieve effecten van rivaliteit in de loop der geschiedenis zijn beteugeld. Maar het rivaliseren om iets niet te willen hebben is van een andere orde dan 'gewone' rivaliteit. Het beteugelen daarvan is moeilijker. Een verwante opgave zien we bij de milieu- en klimaatproblematiek, waarbij ook onaantrekkelijke zaken bij voorkeur doorgeschoven worden.

Mimetische zuigkracht

Het meest in het oog springende mimeseprobleem is de zuigkracht die uitgaat van relatieve vrijheid, veiligheid en welvaart in de westerse wereld. Het verlangen naar dit andere paradijs is besmettelijk. Enkele decennia geleden probeerde de Chinese partijleider Deng dit mimetische effect te gebruiken voor de modernisering van China door het tonen van de relatief luxe Amerikaanse woningen op de staatstelevisie.⁷ Nu is de wereld veranderd en zijn die beelden alomtegenwoordig, maar ook in omgevings waarin men juist helemaal geen moderni-

sering wil. En dat zet mensen op een andere manier in beweging dan Deng voor ogen stond: ze willen weg.

Mimeseverbreiding vertaalt zich dan ook in bredere migratiestromen. Deze verschillen daarom fundamenteel van eerdere migratiegolven. Zelfs de optimale vluchtroutes worden in een mimetisch proces gestuurd en bijgesteld via de sociale media. We zien steeds op andere plekken grote aantallen mensen die allemaal hetzelfde willen.

Moderne instituties zijn weliswaar gebouwd op regulering van mimetisch verlangen, maar kunnen dat in deze omvang niet aan. Er zijn spelregels, bijvoorbeeld het internationaal vluchtelingenrecht, maar deze zijn gebaseerd op een duidelijk onderscheid tussen vlucht en ander vormen van migratie. Het probleem is nu dat dit verschil vervaagt. Als mensen bij miljoenen tegelijk vluchten, wordt hun situatie in de ontvangende buurlanden steeds moeilijker en uitzichtlozer. Dat leidt ertoe dat mensen kiezen voor 'doorvluchten'. Dat betekent dat de kracht die hen in beweging brengt veel kleiner hoeft te zijn dan bij de primaire vluchtelingen. Je vlucht pas van huis en haard als het water tot de lippen komt, maar als iemand toch al van huis en haard verdreven is, is half onder water staan ook voldoende om weg te gaan. En dan is er, behalve het fenomeen 'doorvluchten', ook nog het 'meevluchten'.

In een crisissfeer verdwijnt de sensitiviteit voor onschuld

Laten we vooropstellen dat deze processen niet te keren zijn, zonder dit basisinzicht kunnen we alleen maar brokken maken. Maar ze zijn in betere banen te leiden. Dat wordt geen gemakkelijke opgave, we hebben nieuwe, ruimtescheppende instituties en spelregels nodig. Het probleem is vergelijkbaar met de Sociale Quaestie van de negentiende eeuw en ook met de stormloop van jongeren op de 'gevestigde orde' in de twintigste eeuw. We moeten ook nu 'een revolutie maken voordat die uitbreekt'.⁸

Nico Koning is docent filosofie en ethiek aan de Hogeschool van Amsterdam en Sophie-abonnee. Hij schreef samen met Hans Achterhuis *De kunst van het vreedzaam vechten*.
Meer informatie op www.nkoning.nl

Noten

- 1 Op 4 november 2015
- 2 Hans Achterhuis en Nico Koning: *De kunst van het vreedzaam vechten: een zoektocht naar de bronnen van geweldbeteugeling*, Rotterdam, 2014
- 3 Wieteke van der Molen in *Doopsgezind.nl* van 11/2014
- 4 René Girard, *De romantische leugen en de romaneske waarheid*, Kampen 1986
- 5 NRC Handelsblad 18-11-2015
- 6 In een tv-interview van 7-10-2015
- 7 Aldus Kishore Mahbubani in *De eeuw van Azië*, Amsterdam 2008
- 8 Hans van Mierlo in een toespraak in 1968

Is alles kopieergedrag?

Column Aart Deddens

Een hypochonder ziet overal aandoeningen, Karl Marx overal vervreemding, Louis van Gaal overal persmuskieten en een dominee overal zonde. Hans Achterhuis en Nico Koning op hun beurt zien overal nabootsing. Met dank aan hun inspirator Girard herschreven ze de geschiedenis in *De kunst van het vreedzaam vechten*.

Hun stelling is dat rivaliteit tussen mensen onvermijdelijk is door mimetische begeerte, de universele wens elkaar na te apen. Aan vechten valt niet te ontkomen. De kunst is om het vreedzaam te doen. Behulpzaam daarbij zijn bijvoorbeeld onze instituties van democratie en rechtspraak. Ze scheppen de optimale condities voor het intact houden van de samenleving en het voorkomen van een clash van beschavingen, mits de regels van democratie en recht telkens worden aangepast aan het 'spel'.

Het boek bevat 672 pagina's inductiemateriaal, ontelbare zwarte raven, waarbij de zwarte raaf staat voor mime. Gelukkig zijn de auteurs zichzelf welbewust van de theoriegeladenheid van hun observaties, wat het lezen aangenaam houdt. Uiteraard ben ik op zoek gegaan naar die ene witte raaf. Over het aanbieden van je andere wang als je geslagen wordt, schrijven ze: "Dat klinkt natuurlijk niet heel realistisch. In de vroeg-christelijke praktijken is die radicale opvatting dan ook behoorlijk afgezwakt" (588). Met één pennestreek serveren de auteurs daarmee de mogelijkheid af om aan een mimetisch schema te ontkomen. Dat is jammer. De kerk en het koninkrijk waar Jezus over spreekt, zijn niet identiek. Als ik aan de kerk denk, zie ik inderdaad mime. De hiërarchische structuur van de kerk (ook binnen het protestantisme) is daar helemaal op ingericht. Laten we het Koninkrijk echter benaderen als iets dat we niet kennen, als gedachte-experiment. Wanneer iemand je met het pistool op de borst commandeert om een kilometer te lopen, en je gehoorzaamt, dan lijkt dat een nederlaag. Je bent slachtoffer. Nu komt het: je knoopt er nog een kilometer aan vast. Wat gebeurt er dan? Je bent niet langer slachtoffer. Je hebt een deel van de regie heroverd, zonder mimetisch geweld. En wat gebeurt er met de agressor? Die wordt tot bezinning gedwongen.

Brodsky

Ik las ooit van Joseph Brodsky een verhaal over zijn tewerkstelling in Siberië. Een gevangene moest van de kampcommandant vanwege een luttel vergrijp in de ijzige kou een ochtendlang houthakken. 's Middags stond hij er nog, en zelfs 's avonds resoneerde elke doffe dreun van zijn bijl als een aanklacht in het geweten van de kampcommandant. Het gebod om de andere wang toe te keren is de aansporing om de rol van clown op je te nemen. Door de overdrijving van het kwaad wordt het kwaad als kwaad zichtbaar en de redeloosheid ontmaskerd. Hoe

het verhaal van Brodsky afloopt weet ik helaas niet meer. Het is echter precies het punt waar het om gaat. Hoe het afloopt wanneer je de ander nog een wang toekeert, doet er niet toe. Weber zou dit als gezindheidsethiek typeren. Voor de politiek vond hij dat een onbruikbare, ja, zelfs gevaarlijke ethiek. In de politiek draait het volgens Weber om de gevolgen. Een beslissing die is gebaseerd op een goed principe kan tot verkeerde gevolgen leiden. Daarom moeten politici berekend optreden, risico's afwegen en zo tot een besluit komen. Het is theoretisch mogelijk om beslissingen te nemen die niet te rechtvaardigen zijn vanuit beginselen, maar wel vanuit de mogelijke gevolgen van een beslissing. Weber noemde dat verantwoordelijkheidsethiek. Nu is politiek bij uitstek de arena van mimetisch geweld. Het Koninkrijk doorbreekt dit schema met een gezindheidsethiek. Handelen vanuit gezindheid betekent inderdaad dat de gevolgen niet te voorspellen zijn. Misschien krijg je bij het aanbieden van je andere wang zo'n gigantische muilpeer dat je het niet na kunt vertellen. Dat kan de prijs zijn voor een open eind. Het is echter geen bewust gekozen gevolg. Het doel van de gezindheid is niet: martelaarschap. Achterhuis en Koning tonen zelf hoe christenen in de eerste drie eeuwen door deze gezindheidsethiek werden gedreven, bijvoorbeeld door dienst te weigeren in het leger. Zodra het staatsgodsdienst werd, trapte het christendom in de valkuil van de mime.

Deugdethiek maar dan anders

De auteurs pleiten voor een aanpassing van de deugdethiek van Aristoteles. Alleen, "De terugkeer naar een deugdethiek is niet zo gemakkelijk realiseerbaar als soms wordt gedacht. Het streven naar deugdzaamheid is kenmerkend voor een verticale beschavingsorde, waarin iedereen zijn/haar plaats dient te weten" (593). Ze willen de ethiek van Aristoteles ontdoen van haar bestemming en de vraag naar het 'juiste midden' strikt persoonlijk opvatten. Die persoonlijke zoektocht noemen Achterhuis en Koning de weg van vreedzame strijd. Dat lijkt op de gezindheidsethiek van het Koninkrijk, maar ze is minder radicaal. In de persoonlijke afweging van het optimum tussen lafheid en overmoed zal in de deugdethiek het toewenden van de andere wang niet snel een optie zijn. Als het wel een optie is, staat ze ver in het rood in de schaal 'vermoed'. In de gezindheidsethiek van het Koninkrijk is deze optie echter uitgangspunt. De zoektocht bestaat erin om daar een creatieve handeling aan te verbinden, bijvoorbeeld in gesprek gaan met de agressor.

Goed, dit was maar een gedachte-experiment en een persoonlijk wit raafje. Het neemt mijn bewondering voor het boek niet weg, integendeel. Zoals ik van Holland hou, houd ik van dat boek. Het meandert eindeloos traag door het oneindig tragische traject van geweld door onze geschiedenis terwijl het telkens weer hoop biedt. We zijn er nog! En ondanks onszelf houden we vol. Ik zeg: genade.

Naar aanleiding van

Hans Achterhuis en Nico Koning, *De kunst van het vreedzaam vechten*, Rotterdam, 2014

De marteldood van St. Lawrence (15e eeuw)

Thema René Girard

De geschiedenis en de Parakleet

De Evangelieën bevatten een samenspel van teksten die geschikt zijn om op zeer verschillende situaties te worden toegepast, dus alles wat de mensen nodig hebben om hun vervolgingsvoorstellingen¹ onder kritiek te stellen en om weerstand te bieden aan de mimetische en gewelddadige mechanismen die hen daarin gevangen houden.

De concrete werking van de Evangelieën begint duidelijk bij de gewelddaden tegen hen die de christenen hun martelaren noemen. Wij zien hen als onschuldig vervolgd. De geschiedenis heeft ons deze waarheid overgeleverd. Het perspectief van de vervolgers heeft niet de overhand. Dat is de fundamentele constatering. In het geval van de martelaren ontbreken de beschuldigingen niet. De uitzinnigste geruchten doen de ronde en zelfs schrijvers van naam hechten er geloof aan. Het zijn klassieke misdaden van mythologische helden en van gewelddadigheden van het volk. Men beschuldigt de christenen van kindermoord en van andere misdaden tegen hun eigen familie. Hun intense gemeenschapsleven leidt ertoe dat ze verdacht worden van overtreding van de incest-taboes. Deze overtredingen, gevoegd bij de weigering de keizer te aanbidden, krijgen in de ogen van de massa's en zelfs van de autoriteiten een sociale betekenis. Als Rome brandt, dan hebben de christenen het vuur klaarlijk aangestoken...

Er zou werkelijk sprake zijn van een mythologische oorsprong als al deze misdaden werden opgenomen in de slotapothese. De christelijke heilige zou dan een mythologische held zijn. Hij zou in zich de bovennatuurlijke weldoener verenigen met de almachtige onruststoker die in staat is tot straf van elke veronachtzaming en elke onverschilligheid ten opzichte van hem door het zenden van de een of andere plaag.

De onschuld van het slachtoffer wordt echter nooit in twijfel getrokken. *Zij hebben mij zonder reden gehaat.* De geest van de wraakzucht voert verwoede achterhoedegevechten maar de martelaren bidden er niet minder om voor hun beulen: *Vader, vergeef het hun, want ze weten niet wat ze doen.*

De mensen hebben stellig niet op het christendom gewacht om onschuldige slachtoffers te rehabiliteren. Men noemt telkens weer Socrates, Antigone en nog anderen. Men heeft gelijk. Dat zijn verschijnselen die lijken op de christelijke houding tegenover de martelaar, maar ze zijn sporadisch en tasten geen enkele samenleving in zijn geheel aan. Het unieke van de martelaar is dat de sacralisatie mislukt onder voorwaarden die het gunstigst zijn voor succes, de opwinding van de massa, de religieuze hartstocht van de vervolging. Het bewijs is dat alle vervolgingsstereotypen aanwezig zijn. In de ogen van de meerderheid vormen de christenen een veront-

rustende minderheid. Ze zijn rijkelijk voorzien van slachtofferkenmerken. Ze behoren vooral tot de lagere klassen. Vrouwen en slaven zijn er talrijk. Maar niets wordt er verheerlijkt. De vervolgingsvoorstelling verschijnt als wat zij is.

Sacraliteit

In de verheerlijking van de martelaren en later in de middeleeuwse heiligenlevens zijn zeker overblijfselen werkzaam van de primitieve sacraliteit. De mechanismen van het geweld en van het heilige spelen een rol in de aantrekkingskracht die de martelaren uitoefenen, maar het wezenlijke ligt elders.

De meeste toeschouwers, ook de christelijke, benadrukken alleen nog maar de sporen van het sacrificiële. Ze menen de scharnier te hebben gevonden tussen de theologische aspecten van het christendom die louter sacrificiële zouden zijn en zijn sociale uitwerking, die eveneens sacrificiële is. Ze hebben daar wel iets reëls in handen maar het is secundair en het mag niet het specifiek christelijke proces voor hen verbergen dat in tegengestelde richting als het offer werkt, anders gezegd, in de richting van de openbaring.

Slachtoffer en zondebok

Door het enkele feit dat het is onthuld door het lijden van Jezus is het zondebokmechanisme niet werkzaam genoeg meer om een echte mythe voort te brengen. Gedurende de hele westerse geschiedenis worden de vervolgingsvoorstellingen zwakker en storten ze in elkaar. Dat betekent niet altijd dat de gewelddaden afnemen in aantal en intensiteit. Het betekent wel, dat de vervolgers niet duurzaam hun zienswijze kunnen opdringen aan de mensen die hen omringen. Er waren eeuwen nodig om de middeleeuwse vervolgingen te demystificeren, enkele jaren zijn voldoende om de eigentijdse vervolgers in diskrediet te brengen. Zelfs als het een of andere totalitaire systeem vandaag of morgen zijn invloed over de hele planeet uitbreidt, zal het er niet in slagen zijn eigen mythe, met andere woorden het magisch-vervolgende aspect van zijn denken, te laten prevaleren.

Dit is hetzelfde proces als bij de christelijke martelaren, maar gezuiverd van de laatste sporen van het heilige en geradicaliseerd omdat het geen enkele geloofsgemeenschap vereist tussen de slachtoffers en degenen die het vervolgingsstelsel demystificeren. De gebruikte taal toont dat

goed aan. Wij gebruiken die altijd; er is geen andere. In het klassieke Latijn heeft het woord *persequi* geen enkele connotatie van onrecht; de term betekent gewoon: vervolgen voor de rechtbanken. Het zijn christelijke apologeten, met name Lactantius en Tertullianus die persecutio ombuigen in de moderne richting. Het is de heel weinig Romeinse gedachte van een wettelijk apparaat dat niet in dienst staat van het recht maar van het onrecht, systematisch scheef getrokken door de vervolgingsverdraaiingen. Evenzo betekent het woord *martyr* in het Grieks getuige. De christelijke invloed laat het woord evolueren in de richting van de huidige betekenis van onschuldig vervolgd, van heldhaftig slachtoffer van een onrechtmatige gewelddaad.

Lam van God

Als wij schrijven: „Het slachtoffer is een zondebok”, dan gebruiken wij een Bijbelse uitdrukking, maar die heeft, zoals ik zei, niet meer de betekenis die zij had voor de deelnemers aan het ritueel met die naam. Zij heeft de betekenis van het onschuldige schaap in Jesaja, of van het lam van God in de Evangelien. Elke expliciete verwijzing naar het lijden is verdwenen maar men voegt haar altijd toe aan de vervolgingsvoorstellingen; het is hetzelfde model dat dient als ontcijferingsmatrijs, maar het is nu zó goed geassimileerd, dat overal waar wij het gebruiken het gebruikt wordt op mechanische wijze zonder expliciete

Zoals zoveel religieuze, ideologische en politieke ondernemingen van na die tijd ondergaat het nog zwakke christendom vervolgingen, maar zodra het sterk is wordt het zelf vervolger

verwijzing naar de joodse en christelijke bronnen ervan. Als de Evangelien ons bevestigen dat Christus voortaan de plaats inneemt van alle slachtoffers dan zien we daarin slechts sentimentalisme en gezwollen vroomheid, maar epistemologisch gezien is het letterlijk waar. De mensen hebben alleen maar geleerd hun onschuldige slachtoffers te identificeren door ze in de plaats van Christus te stellen. Het is inderdaad niet in de eerste plaats de intellectuele handeling waar de Evangelien in geïnteresseerd zijn, het is de verandering van houding die zij niet, zoals sommigen op een absurde manier eisen, noodzakelijk maakt, maar *mogelijk*.

Neem de bekende gelijkenis van de schapen en de bokken in Matt. 25:31-46. De tekst heeft een gelijkeniskarakter in zoverre dat zij, om zich te richten tot gewelddadigen die zichzelf niet als zodanig kennen, teruggrijpt op de taal van het geweld, maar haar betekenis is geheel duidelijk. Het is niet de expliciete verwijzing naar Jezus die voortaan telt. Alleen onze con-

crete houding tegenover slachtoffers bepaalt onze verhouding tot de eisen die de openbaring oproept en deze kan effectief worden zonder dat de Christus ooit wordt genoemd.

Als de evangelische tekst spreekt over haar universele verbreiding dan wil dat niet zeggen dat zij zich utopische illusies maakt, hetzij ten aanzien van de aard van adhesiebetuigingen waar zij het voorwerp van zal zijn, hetzij ten aanzien van de praktische resultaten van de langzame doordringing in de diepte die parallel geschiedt. Zij voorziet evenzeer de oppervlakkige adhesie van een nog heidense wereld, de ‘christelijke’ Middeleeuwen, als de onverschillige of geïrriteerde adhesie van de wereld die erop volgt, heimelijk sterker beïnvloed door de openbaring en vaak juist hierdoor gedwongen op het heidense christendom van vroeger antichristelijke parodieën van de wereld van het evangelie te maken. Niet door de kreet “Kruisigt hem!” wordt de dood van Jezus uiteindelijk beslist maar door: “Laat Barabbas vrij” (Mat. 27, 21; Marc. 15, 11; Luc. 23, 18).

Wetenschap

Vanaf Constantijn zegeviert het christendom op het niveau van de Staat zelf en het zal zeer spoedig met zijn gezag vervolgingen dekken die sterk overeenkomen met die waarvan de christenen van de eerste eeuwen het slachtoffer waren. Zoals zoveel religieuze, ideologische en politieke ondernemingen van na die tijd ondergaat het nog zwakke christendom vervolgingen, maar zodra het sterk is wordt het zelf vervolger. Deze visie van een christendom dat even vervolgend of nog vervolgender is dan de andere religies wordt eerder versterkt dan verzwakt door de bekwaamheid van de westerse en moderne wereld de vervolgingsvoorstellingen te ontcijferen. Zolang deze bekwaamheid beperkt blijft tot de directe historische omgeving, dat wil zeggen tot de oppervlakkig gechristianiseerde wereld, lijkt de religieuze vervolging, het geweld dat wordt goedgekeurd of opgeroepen door het religieuze, enigszins op een monopolie van deze wereld.

Anderzijds maakt in de 18de en 19de eeuw de westerse mens van de wetenschap een idool om zichzelf des te meer te aanbid-den. Hij gelooft in een autonome wetenschappelijke geest waar hij zelf zowel de uitvinder als het product van is. Hij vervangt de oude mythen door die van de vooruitgang, anders gezegd door de mythe van een in eigenlijke zin oneindige, moderne superioriteit, de mythe van een mensheid die zich geleidelijk bevrijdt en verheerlijkt met haar eigen middelen.

De geest van de wetenschap kan niet autonoom zijn. Zij veronderstelt een verzaking van de oude voorkeur voor de magische vervolgingscausaliteit, die zo goed is beschreven door onze etnologen. De mensheid heeft altijd boven de verwijderde en ontoegankelijke natuurlijke oorzaken de voorkeur gegeven aan oorzaken die betekenis hebben op het vlak van de menselijke betrekkingen en die correctieve interventie toelaten, anders gezegd: slachtoffers.

Om de mensen te richten op de geduldige verkenning van natuurlijke oorzaken moeten ze eerst worden afgewend van hun slachtoffers en hoe kan men hen anders van hun slachtoffers afwenden dan door hun te tonen, dat de vervolgers nu haten zonder reden en zonder aanvaardbaar resultaat? Om dit wonder te wrochten, niet slechts bij enkele uitzonderlijke

individuen zoals in Griekenland, maar in brede lagen van de bevolking, is er de uitzonderlijke combinatie nodig van intellectuele, morele en religieuze factoren die de evangelische tekst aandraagt.

De mensen zijn niet met de heksenjacht opgehouden omdat ze de wetenschap hebben uitgevonden, ze hebben de wetenschap uitgevonden omdat ze met de heksenjacht zijn opgehouden. De geest van de wetenschap is, evenals de ondernemingsgeest in het economische leven, een bijproduct van de dieptewerking die is uitgeoefend door de evangelische tekst.

Het ontcijferen van de mythologie, het ontdekken van de rol van de ‘zondebokken’ in elke culturele orde, het oplossen van het raadsel van de primitieve godsdienst, dat komt er noodzakelijk op neer, dat men de weg bereidt voor de krachtige terugkeer van de evangelische en Bijbelse openbaring. Zodra we werkelijk de mythen begrijpen kunnen we het Evangelie niet meer als ook een mythe zien, want wij kunnen ze dóór dat Evangelie pas begrijpen.

De mensen zijn niet met de heksenjacht opgehouden omdat ze de wetenschap hebben uitgevonden, ze hebben de wetenschap uitgevonden omdat ze met de heksenjacht zijn opgehouden

Al onze weerstand is gericht tegen dit licht dat ons bedreigt. Sinds lang verlicht het veel dingen om ons heen, maar het verlichtte nog niet zichzelf. Wij droegen er zorg voor te geloven dat het van óns komt. Wij hadden het ons wederrechtelijk toegeëigend. We beschouwden onszelf als het licht terwijl we slechts getuigen van het licht zijn. Maar als de luister en de betekenis van dit licht nog wat groter worden, komt het zelf uit de schaduw, het buigt zich over zichzelf heen om ook zichzelf nog te verlichten. Het evangelische licht openbaart zijn eigen aard naarmate het zich over de mythologie verspreidt.

De Parakleet

De grote teksten over de Parakleet verhelderen het proces dat we momenteel beleven. Juist daarom begint hun schijnbare duisterheid zich op te lossen. De ontcijfering van de mythologie verheldert niet de teksten over de Geest, maar de Evangelien doen ons, door de mythen tot niets te reduceren na ze te hebben doordrongen met hun licht, woorden begrijpen die zinloos en doordrenkt met geweld en bijgeloof lijken, omdat ze dit proces aankondigen in de vorm van een overwinning van Christus op Satan of van de Geest van de waarheid op de Geest van de leugen.

Al deze passages kan men vinden in de afscheidsworden van Jezus aan zijn discipelen, die het hoogtepunt van het vierde evangelie vormen. Wat Johannes weergeeft, is dat de rechtvaardiging van Jezus in de geschiedenis, de erkenning ervan als echt, samenvalt met de vernietiging van Satan. Dit moment wordt ons voorgesteld als reeds volbracht door het lijden en tegelijk nog niet volbracht, maar altijd nog op komst want onzichtbaar voor de ogen van de discipelen zelf.

En als hij komt [de Parakleet], dan zal hij de wereld onderwerpen inzake zonde, recht en oordeel: zonde, omdat ze niet in mij geloven; recht, omdat ik naar de Vader ga en jullie me niet meer zullen zien; oordeel, omdat de vorst van deze wereld is veroordeeld (Joh.16, 8-11).

Tussen de Vader en de wereld bestaat een kloof die van de wereld zelf komt, van het geweld van deze wereld. Het feit dat Jezus terugkeert naar de Vader betekent de overwinning op het geweld, de overbrugging van deze kloof. Maar de mensen merken het eerst niet op. Voor hen die in het geweld gevangen zitten is Jezus slechts een dode onder andere doden. Er zal, na zijn terugkeer bij de Vader, geen enkele duidelijke boodschap komen, noch van hem noch van de Vader, als hij is heengegaan. Zelfs als Jezus is vergoddelijkt zal hij het altijd een beetje zijn op de manier van de oude goden, in de voortgezette cyclus van het geweld en het heilige. Onder deze omstandigheden lijkt de overwinning van de vervolgingsvoorstelling verzekerd.

Maar toch zegt Jezus dat de dingen niet zo zullen geschieden. Door het woord van de Vader te handhaven tot het eind en ervoor te sterven overbrugt Jezus de kloof die de mensen van de Vader scheidt. Hij wordt zelf hun Parakleet, dat wil zeggen hun beschermer en hij zal hun nog een Parakleet zenden die niet zal ophouden in deze wereld werkzaam te zijn om er de waarheid geheel aan het licht te brengen.

Onze geleerden en deskundigen vermoeden hier een van die denkbeeldige wraakoefeningen die de overwonnenen van de geschiedenis zichzelf in hun geschriften bezorgen. Maar zelfs al verbaast ons het taalgebruik, wij ontkomen er niet aan erin te herkennen waar wij over hebben gesproken. De Geest werkt in de geschiedenis om te openbaren wat Jezus al heeft onthuld, het mechanisme van de zondebok, de oorsprong van alle mythologie, de nietigheid van alle goden van het geweld of, in de woorden van de Evangelien, de Geest voltooit de nederlaag en de veroordeling van Satan. Omdat de wereld is gebouwd op de vervolgingsvoorstelling kan zij noodzakelijkerwijs niet in Jezus geloven of zij gelooft slecht in hem. Zij kan de openbarende macht van het lijden van Jezus niet bevatten. Geen enkel denksysteem kan zich het denken veroorloven dat in staat is het te verwoesten. Dus om de wereld te ontmaskeren en om aan te tonen, dat het redelijk is in Jezus te geloven als gezondene van de Vader die na het lijden naar de Vader terugkeert, dus als godheid die in niets lijkt op die van het geweld, is het nodig dat de Geest werkt in de geschiedenis om de wereld uiteen te doen vallen en geleidelijk alle goden van het geweld ongeloofwaardig te maken. De geschiedenis hoeft slechts een weinig voort te schrijven en men beseft dat zij de Evangelien in het gelijk stelt; het is veeleer “Satan” die ongeloofwaardig is geworden en Christus die wordt gerechtvaardigd. De overwinning van

Jezus wordt dus in beginsel wel degelijk direct behaald op het moment van het lijden, maar zij wordt voor de meeste mensen pas concreet aan het eind van een lange geschiedenis die op geheimzinnige wijze wordt beheerst door de openbaring. Zij treedt aan het licht op het moment waarop wij constateren, dat wij eindelijk daadwerkelijk, dankzij de Evangelieën en niet tegen hen, de ijdelheid van alle gewelddadige goden kunnen aantonen en de nietigheid van alle mythologie kunnen verklaren en vaststellen.

Advocaat

Satan heerst slechts dankzij de vervolgingsvoorstelling die overal soeverein is vóór de Evangelieën. Satan is dus in wezen de beschuldiger, degene die de mensen misleidt door hen onschuldige slachtoffers voor schuldig te doen houden. Wie is dan de Parakleet? Parakleitos is in het Grieks het exacte equivalent van het Franse advocat of het Latijnse ad-vocatus. De Parakleet wordt bij de verdachte, bij het slachtoffer geroepen om in zijn plaats en in zijn naam te spreken en hem als verdediger te dienen. De Parakleet is de universele advocaat, belast met de verdediging van alle onschuldige slachtoffers, de verwoester van elke vervolgingsvoorstelling. Hij is dus inderdaad de Geest van waarheid die de nevels van alle mythologie verdrijft.

Waar gaat het getuigenis eigenlijk over? Ik zeg, dat het altijd gaat over de collectieve vervolging als de bron van religieuze illusies

Er bestaan weliswaar talrijke studies over de Parakleet, maar geen enkele ervan geeft een bevredigende oplossing, omdat ze allemaal het probleem beschrijven in strikt theologische termen. De enorme historische en culturele betekenis van de term blijft gesloten en men komt in het algemeen tot de conclusie, dat de Parakleet, als die werkelijk de advocaat van iemand is, de advocaat van de discipelen bij de Vader moet zijn. Deze oplossing beroept zich op een passage uit de Eerste Brief van Johannes: "Maar mocht iemand eens zondigen, dan hebben we als *advocaat* bij God Jezus Christus, de rechtvaardige" (2,1). Deze tekst maakt van Jezus zelf een Parakleet. En in het evangelie van dezelfde schrijver verschijnt Jezus als de eerste Parakleet die tot de mensen is gezonden (Joh. 14, 16-17). Christus is de Parakleet bij uitstek in de strijd tegen de vervolgingsvoorstelling, omdat elke verdediging en elke rehabilitatie van de slachtoffers uitgaat van de openbare kracht van zijn lijden, maar als Christus eenmaal is heengegaan zal de Geest van de Waarheid als tweede Parakleet voor alle mensen het licht doen schijnen dat al bestaat in de wereld, maar dat de mensen zo lang mogelijk vermijden te zien.

De discipelen hebben geen tweede advocaat bij de Vader

nodig als ze Jezus zelf hebben. De andere Parakleet wordt onder de mensen en in de geschiedenis uitgezonden; men moet zich er niet van af maken door die vroom de transcendentie in te sturen. De immanente natuur van zijn werking wordt bevestigd door een tekst van de synoptische Evangelieën:

En als men jullie zal wegvoeren om jullie over te leveren, wees dan niet bezorgd wat jullie moeten zeggen, maar zeg wat jullie zal worden ingegeven op dat ogenblik, want niet jullie zijn het die zullen spreken, maar de Heilige Geest.

Schijnbaar drukt de tekst uit, dat de martelaren zich geen zorgen hoeven te maken over hun verdediging, omdat de Heilige Geest present zal zijn om hun raad te geven. Maar het kan niet gaan om een onmiddellijke overwinning. De slachtoffers zullen hun beschuldigers niet al tijdens de loop van het proces zelf vernietigen; ze zullen wel degelijk gemarteld worden, talrijke teksten getuigen daarvan. De Evangelieën beelden zich geenszins in dat ze de vervolgingen zullen doen ophouden.

Het gaat hier noch om afzonderlijke processen, noch om een transcendentiaal proces waar de Vader de rol van *Beschuldiger* zal spelen. Het kan dus alleen maar gaan om een proces dat zich voltrekt tussen de hemel en de aarde, het proces tegen de 'hemelse' of 'wereldse' machten en tegen Satan zelf, het proces tegen de vervolgingsvoorstelling in zijn geheel.

De nog intacte wereld kan niets begrijpen van wat de vervolgingsvoorstelling overstijgt; zij kan de Parakleet zien noch kennen. De discipelen zelf worden nog belemmerd door illusies die alleen de geschiedenis kan ontmantelen door de invloed van het lijden te verdiepen. De toekomst zal bij de discipelen dus woorden in herinnering roepen die hun aandacht op dit moment nog niet kunnen vasthouden omdat ze geheel zonder zin lijken te zijn:

Ik heb jullie dingen gezegd, toen ik nog bij jullie was. Maar de Parakleet, de Heilige Geest, die de Vader in mijn naam zal sturen, zal jullie alles leren en jullie alles in herinnering brengen wat ik jullie heb gezegd (Joh. 14, 25-26).

Ik heb jullie nog veel dingen te zeggen, maar jullie kunnen ze nu niet dragen. Als echter de Geest van Waarheid komt, dan zal hij jullie naar de hele waarheid leiden; want hij spreekt niet uit zichzelf, maar alles wat hij hoort zal hij zeggen, en hij zal jullie de komende dingen verkondigen. Hij zal mij verheerlijken, want hij neemt wat van mij is jullie er deelgenoot van te maken (Joh. 16, 12-14).

De openbaring lijkt te mislukken; zij loopt uit op vervolgingen die haar schijnbaar kunnen smoren, maar die haar uiteindelijk tot vervulling brengen. Zolang de woorden van Jezus ons niet bereiken hebben wij geen zonde. De zonde is de weerstand tegen de openbaring. Zij komt noodzakelijk naar buiten in de haatdragende vervolging van de onthuller, dus van de ware God zelf, omdat hij het is die onze min of meer behaaglijke arrangementjes komt verstoren.

Vergeving

De weerstand die zich uit in de vervolging zoals bijvoorbeeld die van Paulus voor zijn bekering maakt juist openbaar wat zij zou moeten verbergen om effectief weerstand te bieden, namelijk de slachtoffermechanismen. Zij vervult het onthullende woord bij uitstek, dat wat de beschuldiging van de

vervolging ongeloofwaardig maakt: *Zij hebben mij zonder reden gehaat.*

Ik zie hierin bij uitstek een theoretische samenvatting van het evangelische proces dat zich ontvouwt in onze geschiedenis, nu openlijk voor een hele wereld, en dat hetzelfde is als de komst van de Parakleet. Als de Parakleet zal komen, zegt Jezus, dan zal hij getuigenis van mij afleggen, hij zal de betekenissen openbaren van mijn onschuldig sterven en van al het onschuldige sterven van het begin tot aan het einde van de wereld. Degenen die na Christus komen zullen dus getuigen als hij, minder door hun woorden en hun geloofsbelijdenissen dan door martelaren te worden, door te sterven als Jezus zelf.

Door het Evangelie kunnen we pas de mythen begrijpen

Het gaat ongetwijfeld over de eerste christenen die door de joden of door de Romeinen werden vervolgd, maar het gaat ook over de joden die later door de christenen werden vervolgd, het gaat over alle slachtoffers die worden vervolgd door alle beulen van de wereld. Waar gaat het getuigenis eigenlijk over? Ik zeg, dat het altijd gaat over de collectieve vervolging als de bron van religieuze illusies. En daar maakt een zin als de volgende inderdaad een toespel op: *De tijd zal zelfs komen, dat degene die jullie doodt zal menen een dienst aan God te bewijzen.* In het licht van de historische, zowel middeleeuwse als moderne vervolgingen begrijpen we, zo niet het fundamentele geweld zelf dan toch de surrogaten ervan die des te moorddadiger zijn nu ze door niemand meer worden gelegitimeerd. De heksenjagers worden door deze openbaring geveld, evenals de totalitaire bureaucraten van de vervolging. Elke gewelddaad onthult voortaan wat het lijden van de Christus onthult, de bloedige genese van alle onschuldige idolen, van alle valse goden van de godsdiensten, de politieke overtuigingen en de ideologieën. De moordenaars denken er niet minder om dat hun offers verdienstelijk zijn. Ook zij weten niet wat zij doen en wij moeten het hun vergeven. De tijd is gekomen om elkaar te vergeven. Als wij er nog langer mee wachten zullen wij er de gelegenheid niet meer voor hebben.

Dit artikel is een licht ingekorte versie van een hoofdstuk uit *De zondebok* van René Girard dat in 1988 is uitgegeven. Uitgeverij Ten Have komt in 2016 met een heruitgave van *De zondebok*.

Noot

1 Girard definieert deze term in het eerste hoofdstuk van *De zondebok* als: "verslagen van een werkelijke vaak collectieve gewelddadige vervolging, vanuit het perspectief van de vervolgers, en bijgevolg behept met typische vervormingen".

Willen en doen

Terzijde Peter Blokhuis

Als ik iets doe, wil ik het dan ook? Ik ga bijvoorbeeld naar mijn werk maar ik heb weinig zin. Als ik niet ga, ontstaan er problemen: collega's zitten op me te wachten, afspraken gaan niet door, mijn chef oordeelt negatief over mij. Ik wil eigenlijk niet werken maar ik doe het toch en daarmee wil ik het. Ik had ook thuis kunnen blijven, dat wilde ik niet.

Als ik iets doe, zijn er vaak redenen om het niet te doen. Ik wil naar de bibliotheek maar het regent. Ik heb een hekel aan nat worden. Die reden weerhoudt mij toch niet en ik ga door de regen naar de bibliotheek. Omgekeerd kan ik iets niet doen terwijl ik ook redenen had om het wel te doen: ik wil graag een bepaald boek lenen, maar vanwege de regen blijf ik thuis. Wat je doet, dat wil je.

Soms wil je wat maar doe je het toch niet. Wilde je het dan wel echt? Er kan iets tussen komen waar je geen rekening mee gehouden had. Je voelt je opeens ziek of iemand biedt je iets aan wat je veel belangrijker vindt dan naar de bibliotheek gaan. Daardoor wil je niet meer wat je eerst wilde. Je bent met je wil onderweg en in de loop van de tijd kan die wil veranderen. Doen impliceert dus willen maar willen impliceert niet altijd doen.

Je kunt zeggen iets te willen maar dat betekent niet dat je het ook kunt doen. Iemand zegt bijvoorbeeld dat hij wil vliegen als een vogel maar hij heeft geen vleugels. Dat is zoiets als een lege wil, iets waarvan je weet dat het niet kan of hoe je het moet doen. Je kunt er alleen over dromen en fantaseren. Iets willen heeft een relatie met wat je kunt doen. Als ik zeg dat ik naar Amerika wil, dan moet ik weten hoe ik daar kom en wat ik ervoor moet doen.

Volgens de twee belangrijkste geboden moeten we God en onze naaste liefhebben. Als ik zeg dat ik dat wil, dan is dat een lege wil als ik niet weet wat ik dan moet doen. Als liefhebben iets is wat je moet overkomen, kun je het niet willen en kan het geen gebod zijn. Wat je kan overkomen is dat je iets wilt doen, bijvoorbeeld bidden en je bezit delen. Als die wil nieuw is, kun je enerzijds zeggen dat je het wilt en anderzijds dat het nauwelijks jouw wil is.